

CONVORBIRI LITERARE

FONDATĂ DE SOCIETATEA JUNIMEA DIN IAȘI, LA 1 MARTIE 1867

Redactor șef: Cassian Maria SPIRIDON

„Transdisciplinaritatea - unitatea cunoașterii, condiție a demnității umane”
Barasab NICOLESCU în dialog cu Adrian CIOROIANU

POEZIE: Dorin PLOSCARU, Aurel ȘTEFANACHI
PROZĂ: Dumitru VACARIU, Vasile IANCU,
Dumitru Augustin DOMAN, Marian DRUMUR

INEDIT: Mircea COLOȘENCO: Străbunii materni ai lui Nicolae Labiș

In memoriam **PETRU URSACHE**:
Gheorghe GRIGURCU, Adrian ALUI GHEORGHE,
Adrian G. ROMILA, Christian W. SCHENK

Elvira SOROCHAN: O nouă carte „conversațională” cu Șerban Foarță
Maria CARPOV: Scriitor și diplomat

Gheorghe GRIGURCU: Ce înseamnă a experimenta?

Nicolae STROESCU STÎNIȘOARĂ: Drumul spre Damasc este lăuntric

Alexandru ZUB: Unitatea românilor - serie istorică fundamentală

Ioan HOLBAN: Poezia ca o cetate asediată

Adrian TUDURACHI: Sărăcia și foamea

Nicolae CREȚU: Mircea Popovici - „contrabandist de vise”...

Constantin TRANDAFIR: Lucian Vasiliu. Daniel Corbu

Aurel RĂU: Horia Zilieru - un drum în poezie

Constantin CUBLEȘAN: Călătoria unui fiu risipitor

Ovidiu HURDUZEU: Băieți, în zadar o stimulați, nu mai crește

Anton ADĂMUȚ: *Nomen est omen* (sau despre măștile lui Socrate)

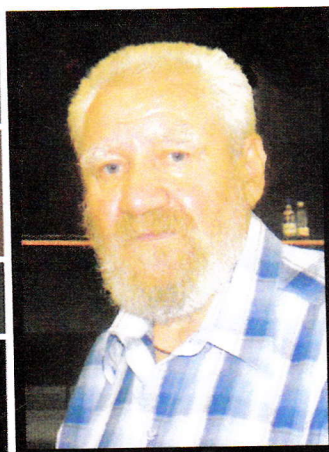
Dan PURIC: Agrafa

Valeriu COTEA: Un aristocrat: Dan Hatmanu

Cronica literară: Cristian LIVESCU, Constantin DRAM, Dan MĂNUCĂ

Comentarii critice: Adrian Dinu RACHIERU, Vasile SPIRIDON,
Antonio PATRAȘ

Actualitatea literară: Emanuela ILIE, Adrian G. ROMILA

August 2013, Nr. 8 (212)

TRANSDISCIPLINARITATEA – UNITATEA CUNOAȘTERII, CONDIȚIE A DEMNITĂȚII UMANE

BASARAB NICOLESCU
ÎN DIALOG CU ADRIAN CIOROIANU
LA ATENEUL ROMÂN* (II)

Adrian CIOROIANU: Am înțeles. Permiteți-mi să pun o întrebare de neofit, ca profesor de istorie, vă dați seama, tot ce știu despre această interconectare este acea idee care, îmi cer scuze în avans, poate să vi se pară stupidă, dar se spune deseori că, repet, e un clișeu, bătaia aripilor fluturului deasupra Indiei, să spunem, poate să producă un uragan undeva în Texas. Așa funcționează Universul? Asta înțelegem prin interconectare?

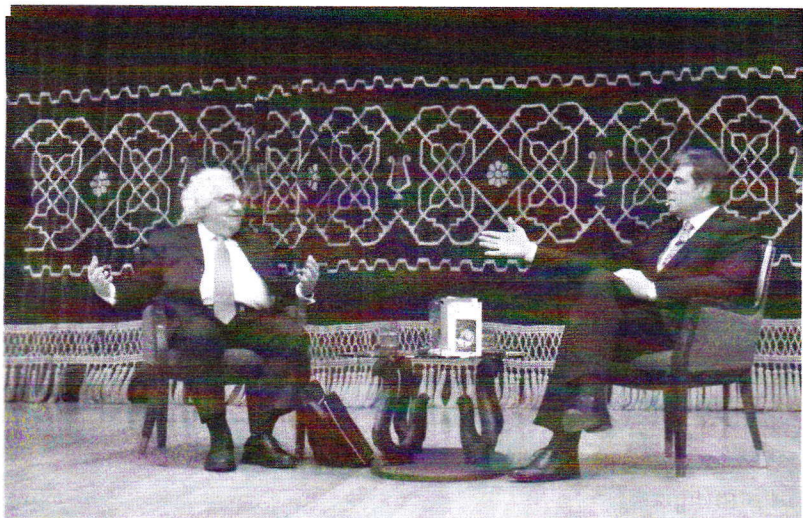
Basarab NICOLESCU: Este o metaforă dar care traduce ceva fundamental, fiindcă este legată de dimensiunea umanului. Iată, André Breton¹, care a venit din suprarealism, nu era om de știință, dar a avut intuiția fabuloasă a ceea ce numea el „hazardul obiectiv”, aleatoriul de care vorbeam, care construiește. În zilele noastre, acum câteva luni a apărut o carte în Franța, de Nicolas Gisin, *L'impensabile hasard*², care e deja un best-seller. Cum bine știți, dumneavoastră mați făcut să-l descopăr pe Nassim Taleb, hazardul se manifestă și la scară umană, așa cum strălucit argumentează acest autor.

Nicolas Nassim Taleb, tradus și în românește, cu *Lebăda neagră*³.

Teoria lebedei negre care traduce exact același lucru. Adică ce înseamnă lebăda neagră? Lebăda neagră înseamnă că noi știm din experiență că lebedele sînt în general albe, deducem că toate lebedele sînt albe și apare o lebădă neagră care contrazice ceea ce știm, și pînă la urmă infirmă teoria afirmînd că toate lebedele sînt albe. Există o specie care iese din tipar, dar care a fost

efectiv observată. Ce înseamnă asta mai clar? Înseamnă că în lumea de care vorbesc, în această nouă realitate pe care am încercat s-o formulez în metodologia transdisciplinarității, există o zonă a incognoscibilului.

„Incognoscibilul” înseamnă ceea ce nu se reduce la un discurs, la o teorie, la o formulare. De unde vine el? Care este legătura cu ceea ce spuneam înainte? Legătura este că acest hazard obiectiv, hazard complet, imprevizibilul însuși, de genul celui care a intervenit la 11 septembrie 2001, acest eveniment de tip „lebăda neagră”, acest tip de evenimente, vreau să zic, privește totalitatea lumii. Acesta este hazardul de care vorbesc. Totalitatea lumii este imposibil de cunoscut pentru mintea umană, dar în ea, hazardul manifestă acest tot. Acest... *una*, îmi place mai mult femininul în acest caz, fiindcă realitatea este una. Ca să revin, deci, se manifestă acest hazard prin evenimente neprevăzute. Prin urmare, cred că e o lecție imensă. De asta spun că transdisciplinaritatea duce spre o zonă de negociere cu imprevizibilul, de negociere cu sacrul, de negociere cu ceea ce numesc eu în metodologia mea, *Terțul Ascuns*, adică un terț între subiect și obiect. O negociere care poate da o cheie, nu o soluție, pentru că o soluție nu există, așa cum nu există nicăieri soluții gata pregătite. Negocierea dă în schimb o cheie, pentru o nouă comportare pe lumea asta, în care să ne pregătim pentru neprevăzut. Neprevăzutul nu poți să-l prevezi bineînțeles, dar te poți pregăti pentru el. Cum? Prin acceptarea deja a acestei idei. De ce

spun asta? Sînt frapat în multe discuții și printre filozofi și chiar printre istorici, de ceea ce s-ar putea numi „teoria retrovizorului”.

Care ce spune?

Teoria retrovizorului spune că dacă te uiți în spate, poți să deduci ce este în față. Cu alte cuvinte, construiești viitorul plecînd de la trecut. Ei bine, lucrul acesta este fals.

Fals... pe planul filozofic, pe plan epistemologic, pe planul evidenței științifice, în ce sens? Viitorul nu este unul, este multiplu, este deschis. Deci, în acest sens, a prevedea viitorul este un nonsens. Întotdeauna este fals. Vedem asta în toate ocaziile lumii în care se inventează tot felul de soluții care nu merg. Deci eu îmi explic oarecum această dorință aparent ciudată a publicului de a căuta alte viziuni. Îmi explic cum au devenit așa deodată best-selleruri cartea lui Nassim Taleb, cartea pe care am menționat-o deja, sau cea a lui Nicolas Gisin. Cred că undeva, în subconștientul oamenilor, ei știu că nu mai merge viziunea asupra realității care le este oferită de cei care decid, că ea nu mai corespunde cu ceea ce se vede, cu faptele istoriei. Constată și ei confruntarea cu acest neașteptat, cu acest imprevizibil. Asta nu înseamnă excluderea cunoașterii raționale, dimpotrivă, Terțul Ascuns este rațional, doar că el nu este raționalizabil. O mare distincție trebuie făcută între ce este rațional și ceea ce e raționalizabil.

Și aș adăuga două alte aspecte, dacă îmi permiteți. Asistăm, este aproape o evidență, la disoluția sacrului în lumea contemporană. Or, din punctul meu de vedere, disoluția sacrului merge mîna în mîna cu disoluția noțiunii de realitate. Cu alte cuvinte, dacă recompunem o idee-model, fără pretenții de revelație, a realității, avem o șansă să supraviețuim într-o lume care, știm, este din ce în ce mai haotică, globalizată. Un al

doilea aspect care poate explica puțin titlul întîlnirii noastre, anume de ce transdisciplinaritatea ține de demnitatea umană. Un argument foarte simplu, fără lucruri sofisticate: oricare ar fi creatorul acestei lumi, dacă El a creat într-adevăr omul din iubire, înseamnă că i-a dat posibilitatea să înțeleagă lumea în care este. Dacă nu, este un sclav. Deci, în sensul acesta, demnitatea umană este strict legată de unitatea cunoașterii. O unitate a cunoașterii care este imposibilă într-un anume sens, o utopie, spun unii, pentru că există peste opt mii de discipline științifice, academice, după o statistică riguroasă de la National Science Foundation. Deci cum poți să vorbești despre unificarea a opt mii de realități diferite? Se poate. Și asta este ceea ce oferă metodologia transdisciplinară.

Asta presupune un intelectual deschis la oricare dintre aceste provocări.

Aici este marea problemă, pentru că această transdisciplinaritate nu este un lucru pentru intelectuali.

Dar pentru cine?

Pentru toată lumea! Toată lumea! De asta eu țin foarte mult la noțiunea de educație, pentru că în fond, dacă nu înțelegem lumea în care trăim, — și nu avem nevoie să cunoaștem detaliile tehnice din fizica cuantică, sau alte lucruri sofisticate, pentru asta... Trebuie să înțelegem cum funcționează Universul.

Cine înțelege mai bine? Un fizician sau un poet?

Nici unul, nici altul. Toți împreună. Asta înseamnă transdisciplinaritate, o gândire colectivă, o inteligență colectivă, în care nu este vorba de unul sau altul, de o predominanță, ci de un dialog. Marele, cum să spun, ax al transdisciplinarității este dialogul.

Dialogul. Plecând de la ideea disoluției realității, v-aș propune o întrebare ceva mai *terre à terre* cum se spune, pe această temă a disoluției, a obosirii, a lenevirii Occidentului. Nu e o temă nouă cum știți și cum știm cu toții... Dar există ceva ce mă preocupă pe mine și aș fi foarte curios să vă știu opinia. Imaginați-vă, citeam recent un text al unui fost consilier la Casa Albă, Zbigniew Brzezinski⁴, fără îndoială că numele vă e cunoscut.

Sigur.

Și spunea el că „în anii '50, noi americanii ne temeam de comunism, dar aveam încredere în noi înșine”, și continua: „ce mă preocupă este că după 11 septembrie (pe care dvs. tocmai îl amintești), părem a nu a mai avea încredere în noi înșine” și el se referea la lumea occidentală în ansamblu. Cum vedeți problema asta? Trăiți într-unul dintre centrele culturale și intelectuale și politice ale Occidentului. A obosit lumea occidentală? Ce se întâmplă cu noi?

Nu, cred că este o scuză toată povestea asta cu declinul Occidentului. Eu nu cred în declinul Occidentului. Este declinul lumii întregi, nu al Occidentului. Modelul Occidentului este generalizat. M-ați întrebat despre încrederea în sine. Cum să ai încredere în tine însuși dacă nu știi cine ești? Mi se pare o evidență clară. Cu alte cuvinte, a învăța cine ești nu e un lucru simplu. Asta ține

de multe aspecte: de educație, de cunoștințele științifice, ține de cunoștințele filosofice, religioase, de toate aceste competențe ai nevoie, ca să știi cine ești. Deci, declinul Occidentului este, mi se pare, o scuză pentru ceea ce aș numi, reluând o expresie a lui Ion Barbu, parafrazându-l, gândirea leneșă. Unde este declinul Occidentului? E o fantasmă.

Se spune că în 2030 China va avea un produs intern brut mai mare decât Statele Unite.

Vom vedea. Desigur...

Universitățile lor, iertați-mă, universitățile lor sînt cotate mai bine decât universitățile din Statele Unite.

Bineînțeles. Este adevărat, este o dezvoltare extraordinară dar, cum poate China preîntîmpina propria-i prăbușire, dacă sistemul global se prăbușește? Trăim într-o lume interconectată, am spus-o, iar asta înseamnă că într-adevăr este imposibil ca un lucru care se întâmplă în România să nu aibă efect în China. Și la fel, ceva ce se întâmplă în China să nu aibă efect în Statele Unite. Vă dau un simplu exemplu: imaginați-vă, imaginați-vă un război local, nuclear. Orice om de știință cu minime cunoștințe știe că acest război local va ajunge, prin consecințele lui, să se extindă la scară mondială.

Globală.

Da. Să luăm un alt exemplu, pentru că am luat

exemplul Chinei, Indiei și așa mai departe: oameni care s-au pus pe consum, s-au pus pe a trăi bine, imaginați-vă că toți săracii pământului – și sînt foarte numeroși! –, deodată, vor dori să aibă nivelul de viață al americanilor. Ar fi o consecință catastrofală din punct de vedere ecologic, ba chiar calculele elementare ne pot arăta că prin tot felul de efecte de propagare a substanțelor toxice, degajate de mașini, și așa mai departe, ar fi catastrofal. Bun. Cine trebuie să-i împiedice pe săraci să devină bogați? Nimeni. Nu se poate. Deci, această instabilitate de care vorbesc și corelația de care vorbesc, nu sînt deloc lucruri abstracte. Sînt lucruri legate de mondializare, care are o față solară și o față nocturnă. Mondializarea nu este rea sau bună ci poate să fie rea și poate să fie bună. Adică poate să fie rea și să ducă la dezastrul global; și poate să fie bună în sensul, că ar putea, în sfîrșit, să dea ființei umane ceva la care ea a rîvnit întotdeauna, solidaritatea.

Și de cine depinde?

De noi toți.

De noi care?

De fiecare.

Și chinezi... și occidentali.

De noi toți. Dar, asta ar însemna multe, multe reforme. Vă dau două exemple care mi se par interesante: primul, o reformă a instituțiilor internaționale. Concepută pentru a deplasa accentul de la securitatea militară, la securitatea mediului global. Mediul global va privi întreaga lume nu o țară sau alta, granițele între o țară sau alta. Un alt lucru la care țin foarte mult și lucrez, la nivelul meu modest, lucrez la reformele astea, este educația. O educație, dar de data asta planetară, o reformă planetară a educației, un sistem de învățămînt care să-i învețe pe copiii în ce lume trăiesc.

Să-i învețe pe toți copiii același lucru?

Nu același lucru, dar aceleași mecanisme. Natura funcționează unitar, e una, cum am spus. Realitatea este una, deci nu înseamnă a-i învăța pe copiii același lucru, ci doar a-i învăța că trebuie să știe ce se întîmplă în toate părțile pământului.

E posibil?

Desigur. Avem toate mijloacele. Internetul, toate mijloacele de comunicare sînt prezente...

Eu v-aș putea da mai curînd contraexemplu. Uitați-vă bunăoară ce se întîmplă, ce s-a întîmplat în ultimii ani în lumea arabă. Trezirea, cum o numesc ei, sau primăvara arabă cum o numim noi. Din punct de vedere teoretic nu sînt decît trei variante, trei posibilități de ieșire din situația asta. Fie lumea arabă se va democratiza după modelul nostru, să spunem, adică după model occidental, fie, a doua variantă, vor ajunge să ne domine demografic, pentru că lumea europeană, occidentală îmbătrînește, sau mai simplu spus, ei au copii mai mulți decît noi, fie a treia variantă, reluăm ciclul cruciadelor. Declarațiile războinice nu lipsesc.

Da. Cred că există și alte variante, nu numai cele trei.

Există și-o a patra? Sau a cincea?

Trebuie să existe și să fie cinci sau zece, altele care redistribuie accentul de conflict musulman-nemusulman, pe conflictul între noi toți. Cu alte cuvinte această opoziție musulman-nemusulman mi se pare un lucru artificial, care este umflat în mod artificial...

Dar există!

Există, bineînțeles. De ce există? Pentru că într-o situație haotică de globalizare, replierea identitară este soluția cea mai simplă. Cred că în România e același lucru.

Bănuiesc. În România este același lucru, dar v-aș mai ține puțin în teritoriile acestea ale schimbării, ale lebedelor negre, pentru că ce s-a întîmplat acolo, în lumea arabă a fost surprinzător: toată lumea credea că strada arabă-i liniștită și ascultă de dictatorii ei, pînă cînd s-a văzut că nu este deloc liniștită și-a dat jos cu dictatorii. Dar...

A dat jos ca să înlocuiască cu cine, cu ce? Nu vedem.

Deocamdată. În Afganistan, toată ziua, pe prima pagină a ziarelor, ziarele serioase din toată lumea, vezi declarații: afganii, talibanii care spun „voi, occidentalii aveți ceasurile, dar

noi avem timpul de partea noastră”. Nu sînt două paradigme total diferite? Un Occident care încearcă să schimbe niște societăți oarecum împotriva dorințelor lor – sau poate că nu numai că nu-și doresc, dar nu știu ce înseamnă schimbarea – și o populație locală care așteaptă să treacă timpul, să plece americanii și ei să revină la obiceiurile lor.

Adică opoziția între Carte și ingineri.

Opoziția între drone, exact, inginerul care face dronele americane ce lovesc cu precizie și tinerii din școlile alea, cum se cheamă? madrasa, tinerii care citesc Coranul zi de zi. Și Coranul e mai puternic decît drona.

Eu cred că în general Cartea a fost întotdeauna și va rămîne mai puternică decît toți inginerii. Cu alte cuvinte, cred că nimeni nu va elimina sacral de pe lumea asta. Și că naivitatea și simplismul de a uniformiza, ca într-un joc de șah, care s-a încercat în Afganistan și în alte părți, în Irak, sînt transferuri de modele care nu funcționează. Și nu funcționează, pentru că reprezentările asupra realității sînt diferite într-un loc și altul. Și credințele sînt diferite. Ce fel de dialog poți angaja în acest caz? Niciunul. Subconștient contra subconștient. Deci conflict. Fiindcă este ceva care atinge toate dimensiunile ființei umane. Bineînțeles că toți ne bucurăm de aceste fenomene pe care le-ați evocat, de primăvara arabă dar, încă o dată întrebarea: cu ce se înlocuiește vechiul regim? Dacă se înlocuiește cu ceva care-i de același gen, totalitar, este păcat. Și nu e vorba de voința cuiva, sau de un complot, sau de știu eu ce conspirație, e conspirația realității într-un anume sens, pentru că este imposibil de a elimina dialogul. Dar dialogul ce înseamnă? Să înțelegi ce este Cartea, de ce acționează cum acționează.

Inclusiv Cartea celuiilalt.

Cartea și mai ales Cartea celuiilalt. Transdisciplinaritatea într-un anume sens, asta vizează. Într-o carte care va apărea în Statele Unite în anul acesta, vorbesc de *cosmodernitate*, reluînd o expresie din teoremele mele poetice⁵. Ce înseamnă cosmodernitate? Recunoașterea

propriei tale ființe în ființa celuiilalt. Dacă nu se ajunge la asta, se va ajunge la dispariția speciei umane, punct.

Dar povestea asta ne-o spunem de o mie de ani, poate.

Nu, nu este adevărat, pentru că toate conflictele au fost pînă acum locale sau regionale. Este pentru prima dată în istoria umană cînd conflictul va fi inevitabil global, pentru că lumea este globalizată. Vrem, nu vrem, asta este. Deci, ce înseamnă asta? O interdependență totală. Brutalitatea, soluția impusă cu forța va duce la conflict. Pentru prima dată, fiindcă niciodată specia umană nu a fost în pericol. Iar acest lucru este evident. Să vă dau un argument științific, foarte clar: ca om de știință știu pertinent că, mijloacele de distrugere acumulate, nucleare, sînt suficiente pentru a distruge de treizeci de ori această planetă. De treizeci de ori. O dată n-ar fi suficient? O dată-i suficient dar nebunia, iraționalitatea face ca aceste acumulări să fie din ce în ce mai mari, iar ele pot duce la raderea pămîntului în cîteva clipe.

Da. Apropo de acest lucru, în această minunată carte pe care o recomand tuturor prietenilor noștri din această seară, *Noi, particula și lumea*⁶, n-o să mai citez, spun foarte pe scurt, vorbiți despre Attar, un poet persan din secolul XII, deci de acum o mie de ani, care, într-un poem filozofic al lui, *Sfatul păsărilor*, descrie călătoria păsărilor pentru a-și înfîlni regele, Regele păsărilor, și în acest drum au de străbătut șapte văi. Ultima vale...

A șasea...

...a șasea, este Valea Uimirii. Nu cumva noi, în această lume, insistăm să spunem occidentală, nu cumva noi înșine traversăm un soi de Vale a Uimirii, acum nu știu dacă-i a cincea, a șasea sau a șaptea, dar cu siguranță e una a uimirii, în care sîntem uimiți, totodată speriați, intrigați de propria tehnologie pe care am dezvoltat-o? Ați văzut temerea pe care am avut-o amîndoi aici, în spate, cînd am pus aceste fire, cabluri, pentru microfoane, după ureche. Nu cumva noi înșine sîntem depășiiți

de propria noastră tehnologie și aceasta e una dintre mărcile contemporane?

Este o mare problemă, și în același timp o intoxicare evidentă. Explic cuvântul intoxicare: a fost o perioadă când se credea că lumea va fi salvată de Isus Hristos.

Nu se mai crede? Dumneavoastră credeți?

Eu cred, pentru că sînt credincios, ortodox. Bun. A fost o altă perioadă în care lumea credea că va fi salvată prin comunism. Știm ce-a dat. Acum, marele slogan, peste tot, sînt uimit să citească chiar analize întreprinse de oameni foarte competenți care spun: ceea ce ne va salva va fi tehnologia. Mi se pare o gravă confuzie, în sensul că o tehnologie fără dimensiune spirituală nu poate duce decît la distrugerea speciei umane, pentru că este irațională.

Vă temeți de acest irațional? Vă temeți bunăoară de manifestările să spunem, ale tehnologiei? Internetul de exemplu, credeți că va ucide biblioteca? Hrana modificată genetic va ucide gustul roșiilor din copilăria dumneavoastră? Aveți genul ăsta de temeri?

Și ele țin de tehnologie.

Nu, nu am genul acesta de temeri, pentru că eu cred în coexistența, care poate fi perfectă, între scris și noile tehnologii, între carte și Internet. Această coexistență o dovedește realitatea de altfel. Cîta lume a proclamat moartea cărții pe suport tradițional? Vă spun din nou, cred că ceea ce este în spate, este o credință irațională în puterea tehnologiei.

Și este doar o perioadă prin care trecem, sau va rămîne alături de noi, această credință?

Asta numai Cel de Sus o va ști, o știe poate, dar cred că depinde de noi. Noi, încă o dată, însemnînd fiecare.

În această poveste despre noi și despre fiecare, vreau să vă pun o întrebare legată de un caz foarte concret care s-a petrecut zilele acestea. Cu siguranță l-ați cunoscut, cu siguranță cei din sală știu despre ce e vorba. Teoretic vorbind problema pe care v-o pun ține de ceea ce se cheamă pluralismul etic. Mai direct spus, exemplul pe care doream să-l dau

e legat de moartea recentă a fostului premier britanic, Margaret Thatcher⁷ și, cu toții am văzut pe ecranul televizoarelor, în toată lumea, oameni care se bucurau.

Da.

Unde-i granița dintre bine și rău în această poveste? Unde este sentimentul creștinului față de moartea unui semen? Ce se întîmplă cu această lume în care devine subiect de *breaking news* ideea că unii dansează la moartea fostului lor prim-ministru care, slavă domnului, n-a fost un dictator, n-a fost Nicolae Ceaușescu, să ne bucurăm că l-am omorît și apoi să regretăm. Era vorba de Margaret Thatcher, care a cîștigat războaiele pentru Anglia, poate pe unii i-a ajutat, pe alții mai puțin, dar a adus glorie țării.

Cred că eu înțeleg ce este pluralismul moral. Moralitatea depinde de cultură, de cultura locului unde se manifestă un fenomen, bun. Dar nu înțeleg ce înseamnă pluralism etic. Pentru mine etica nu poate fi decît una, în măsura în care ființa umană este universală. De ce spun asta? Pentru că subînțeleg că nu există terț inclus între bine și rău. Trebuie spus foarte clar acest lucru pe un plan metafizic, pe un plan de etică. Or această etică nu poate avea decît o fundare transdisciplinară. Nouă.

Și credeți în continuare în granița dintre bine și rău, în semnul de trecere între bine și rău. Sînt lucruri bune, sînt lucruri rele...

Dar fără confuzie. Pe plan moral, confuziile sînt numeroase. Ce e bine într-o țară musulmană, este rău într-o țară occidentală și invers. Pe plan etic este altceva. Deci, granița dintre bine și rău cred că nu există, în sensul că binele și răul nu au între ele o graniță, sînt lucruri complet separate. Nu există terț inclus între bine și rău. În fond e o afirmație pe care toate religiile veritabile ale lumii au făcut-o dintotdeauna.

Așa e. V-aș propune să revenim puțin în România. Totdeauna cînd vin în această minunată sală, mă uit de fiecare dată și văd că istoria este menționată, pusă între sculptură și muzică. Nu este între științe și acest lucru, vă

mărturisesc, îmi place extraordinar de mult, că e pusă între sculptură și muzică. Apropo de istoria acestei țări. N-ați locuit în România, din 1968, dar într-un fel ați fost mereu aproape. După cum fără îndoială știți, unul dintre marile succese de carte în ultima vreme, este o lucrare a unui profesor al Universității București, Lucian Boia, care spune că România e altfel și domnia sa argumentează despre ce e vorba. Credeți în această idee, sau e un refren ce revine mereu? Întreb asta, pentru că în istorie, noi, deși ne considerăm ghinionişti, aproape matematic ai putea demonstra că sîntem unul dintre cele mai norocoase neamuri. În momentele cheie ale crizelor mondiale sau europene, mai curînd am avut noroc decît ghinion De ce spunem noi că România e altfel? De ce credem că România e altfel?

Eu nu am citit cartea domnului Boia deci nu mă pot pronunța asupra tezelor sale dar, titlul mi se pare extrem de incitant la reflecție, la o meditație profundă, de altfel titlul nu e o afirmație, e o întrebare. Cartea lui se intitulează *De ce este România altfel?* De ce este România altfel? Și eu cred, într-adevăr, cu perspectiva pe care o am, și de acolo, și de aici, că România *este* altfel. Și o să încerc să explic de ce. Plec de la o constatare care mi se pare evidentă: România n-a construit niciodată un imperiu, România n-a cucerit niciodată o altă țară. Este un fapt.

Dar nu sîntem singurii în situația asta.

Nu sîntem singurii, dar asta nu este o constatare negativă.

Nu, nu înțeleg...

...nu am terminat ideea. Deci nu e o constatare negativă. Dimpotrivă, aș spune că, prin însuși faptul că nu s-a creat istoria, de altfel conflictele nu cred că înseamnă creație de istorie, cucerirea altor țări nu înseamnă neapărat creare de istorie, s-a realizat o repliere. Dar această repliere pe transgresare, a dus la rezultate remarcabile. Sînt două lucruri care mi se par importante, două lucruri vă enumer eu, s-ar putea găsi altele, desigur. Primul lucru: de ce România a dat un folclor inegalat? Am văzut folclor în multe țări

ale lumii. Cel românesc nu are egal. De ce? N-am găsit nicăieri răspuns pînă acum.

Dar poate fiecare țară crede despre folclorul ei că n-are egal. Nici nu are...

Dar eu am văzut folclorul din alte țări și în particular din Franța. E mult mai sărac folclorul francez decît cel de aici... Domnul reprezentant al Ambasadei Franceze a plecat..

Am văzut folclorul în Israel, l-am văzut în multe alte locuri. Am fost în Japonia, ... e cu totul altceva. Nu există un folclor ca aici nicăieri. Al doilea aspect, întrebare: de ce românii au fost autorii marilor transgresiuni pe plan intelectual, pe plan filozofic? Dau cîteva exemple. De ce este un român cel care a fondat istoria religiilor ca știință – ceea ce este în sine o transgresare. L-am auzit cu urechile mele pe Eliade spunînd de nu știu cîte ori, „vreau ca ea să fie o știință”, deci o transgresare. De ce acela care a creat teatrul deriziunii este un român?

Eugen Ionescu.

Eugen Ionescu. De ce cel care a creat logica antagonismului energetic și a terțului inclus, din nou o transgresare, este român?

Ștefan Lupășcu.

De ce Vintilă Horia⁸ a inventat o nouă formă de roman la granița între literatură, mecanică cuantică, gîndire simbolică? De ce Andrei Șerban a creat o formă de teatru care transgresează toate formele de teatru? De ce, mai nou, și sper că în sală sînt persoane care au văzut expoziția lui Mircea Cantor⁹, de ce Mircea Cantor transgresează granițele între artă, religie și gîndirea simbolică? Mircea Cantor, care a fost acum cîteva zile aici, la București, la vernisaj, este un tînăr celebru în Franța, unde a obținut prestigiosul premiu Marcel Duchamp, dar este puțin cunoscut în România... Deci, mi se pare că România mai poate contribui la transgresarea granițelor acestea... Mi se va spune da, dar acești români pe care-i citezi și-au realizat opera în alte țări. E adevărat, dar asta nu-i împiedică să rămînă totuși români în substanța lor, cum eu rămîn român sper, în substanța mea. Deci, cred că România ne va surprinde în viitor.

În continuare, în sens pozitiv. În sens pozitiv.

În sens pozitiv, adică să ne ofere surprize plăcute, de genul celor pe care le-am citat.

Optimismul dumneavoastră e foarte tonic. Doamnelor și domnilor eu mă apropii de final.

Vorbeam înainte de a veni aici...

Vă rog!

Vorbeam înainte de a veni aici, spuneți că îmi puneți o întrebare despre franțuzoaice.

Stați că n-am ajuns la franțuzoaice, imediat!

Întrebarea legată de franțuzoaice ar fi în felul următor: cum aplicăm această teorie a transdisciplinarității, în problemele fundamentale ale vieții? Un bărbat, o ființă umană, dar mă refer acum la bărbatul care sînteți, cu ce preferați să începem, cu o discuție despre moarte sau despre femeie?

Amîndouă.

Care e mai delicată?

Amîndouă.

Amîndouă sînt la fel de delicate.

O să fiu foarte scurt.

Haideți să vorbim puțin despre moarte. Cum o vede savantul? Declarați undeva și mărturisesc că m-a surprins să-l aud vorbind astfel un fizician, un savant al fizicii teoretice, pe fondatorul transdisciplinarității și așa mai departe, spuneți undeva că adevărata viață începe după moarte.

Problema morții este, spun într-una dintre *Teoremele poetice*, cea mai interesantă problemă a vieții noastre terestre. Ea se situează la un nivel al misterului existențial care ne privește în întregimea noastră, deci în zona pe care am evocat-o adineaori, a Terțului Ascuns. Ea este un dialog cu misterul. Nu pot spune mai mult decît ce spune una dintre teoreme, dacă îmi amintesc bine: „Problema cea mai interesantă pe lumea asta este problema morții. Pasiunea morților sînt cadavrele, pasiunea celor vii este moartea, pasiunea morții este viața.” Cred că am răspuns la întrebare.

Da, frumos! Frumos!

Femeile. Cum erau franțuzoaicele în 1968? Semănau cu cele de azi?

Seamănă, ceea ce m-a frapat de la bun început la franțuzoaice, în '68 și acum surpriza rămîne constantă, este că știu să meargă pe stradă.

Știu să meargă pe stradă?!

Da. E o ținută inconfundabilă. Nu pot să descriu cum, în ce fel, dar s-ar putea scrie un studiu întreg, comparativ, cum merg pe stradă franțuzoaicele, cum merg pe stradă arăboaicele, cum merg pe stradă africancele, cum merg pe stradă cele din California sau din Brazilia. Foarte diferit. Adică e un limbaj prin care toate dimensiunile culturii care este în spatele lui. Femeia încarnează probabil mult mai bine decît bărbatul lucrurile astea, pentru că ea este mult mai inteligentă decît bărbatul. Deci, femeia încarnează acest lucru prin simplu fapt de a se mișca. Este uluitor!

Mișcarea o trădează mai mult decît pe noi, pe bărbați?

Da. În Japonia bărbatul merge înaintea femeii cu cîțiva metri, bun, merge hotărît, dar ea merge mult mai ușor, plutește. Bărbatul, aici e același lucru, bărbatul în Franța este dominant. Femeia e cu totul altceva. Traduce toate dimensiunile culturale în corp. Asta e convingerea mea. Într-un plan, să spunem mai social, aș spune că prototipul femeii în România este mama, pe cînd în Franța prototipul femeii este femeia independentă.

Probabil se va schimba și la noi.

Să dea Dumnezeu! Nu știu.

Știți de ce v-am pus întrebarea asta? N-aș vrea să pară deloc frivolă dar, mie o întrebare despre femei mi se pare foarte interesantă și importantă, din ce motiv? În 2010, într-un recensămînt făcut la scară globală, s-a ajuns la concluzia, savanții dumneavoastră, colegii dumneavoastră, mă rog, au ajuns la concluzia că pentru prima dată în istoria speciei, subliniez, pentru prima dată în istoria speciei, femeia devine minoritară, datorită invenției ecografului.

În unele țări.

În unele țări. India, China, țări arabe, prin ecograf, se identifică sexul copilului și de cele mai multe ori acolo se preferă ca primul să fie născut, să fie băiat. În China, la 100 de fetițe se nasc 117 băieți și ecograful n-a pătruns încă în toate satele Chinei. Sigur, au și politica, mă rog, copilului unic și poate e o explicație, dar, repet, pentru prima dată în istoria noastră ca specie, femeile sînt minoritare. Noi încă mai auzim la televizor că femeile sînt mai numeroase, să le dăm reprezentare în Parlament. Aiurea! La scară mondială, femeile devin minoritare. Îmbătrînirea noastră în Occident și această situație, acest statut de minoritate a femeii nu vi se par a fi două schimbări de paradigmă fundamentale ale lumii noastre?

Nu cred. Nu cred din multe motive. În primul rînd, exemplul pe care-l dați despre selecționarea băiatului este din nou, ține din nou de o reprezentare a realității. Bărbatul e mult mai interesant decît femeia în unele țări. Femeia este o sclavă. Se vinde în unele țări pe care le-ați menționat. Se vinde, sau se dăruiește. Deci, este din nou o repliere identitară într-o lume care nu este în dialog. Nu mi se pare că asta va schimba creșterea demențială a demografiei. Mijloacele tehnologice sînt acum astfel, încît chiar dacă fac asta, prin băncile de ovocite care se pot înființa, cum există băncile de spermă, lucrul ăsta va fi compensat. Ce mi se pare mie o schimbare fundamentală de paradigmă ar fi feminizarea socială.

Adică?

Feminizarea socială nu ține de sex, ci de o deplasare a accentului de la efectivitate, cucerire, care este prototipul bărbatului, cucerirea, penetrarea, în sfîrșit, dominarea, și așa mai departe, la o paradigmă a afectivității, recepționarea a spiritualității, a sacrului. Femeia are acest dar minunat, organic, de a putea da naștere la copii. Noi nu avem puterea asta. Deci în acest sens ele au o capacitate de recepționare spirituală, pe care bărbații nu o au și această feminizare socială de care vorbesc nu înseamnă dezvoltarea numărului de femei, este cu totul altceva, este o schimbare de

atitudine. Atunci, da! aș spune: va fi o mare schimbare de paradigmă.

De atitudine și de paradigmă. Penultima mea întrebare, domnule Nicolescu, iarăși e profesorul de istorie care vorbește. De acord cu toată această revoluție tehnologică uluitoare, de acord cu toate gadgeturile care ne permit să vorbim, dumneavoastră de la Paris, un prieten de la Rio de Janeiro și unul de la București. Dar nu vi se pare că în paralel cu această revoluție, megarevoluție tehnologică, sînt unele lucruri care parcă nu dispar, parcă sînt incluse în modelul nostru de societate? Bunăoară, cu toate telefoanele mobile posibile, Africa neagră rămîne totuși cea mai săracă parte a globului, cu toate mijloacele noi de comunicare și cu toate facilitățile, evreii și palestinienii tot nu reușesc să vorbească între ei. Ați văzut acuma în aceste zile, din nou s-a vorbit ca în anii '50, anii copilăriei dumneavoastră, cînd vorbeați cu părintele Galeriu, s-a vorbit despre un conflict în peninsula Coreea. Ce se întîmplă? Este o roată a istoriei, este o spirală, sîntem condamnați să reluăm povești pe care le doream și le credeam închise?

Nu, istoria nu se repetă niciodată în fond, cum bine știți. Este, cred, vorba de altceva. Ne putem pune întrebarea și în România: știu oameni însă să vorbească între ei? Este aceeași întrebare pe care ați adresat-o adineaori.

E adevărat.

Adică mi se pare că miezul acestui lucru este absența unei culturi a dialogului și-a fraternității. Nu-i suficient să ai telefoane mobile, Internet, ca să te înțelegeți între palestinieni și israelieni. Nu e suficient. Presupune o cultură a dialogului să-l înțelegeți pe celălalt. Asta se învață. Și în sensul acesta vorbesc de această metodologie a transdisciplinarității care este o cultură, o metodologie a dialogului, nu numai între discipline, ci, de asemenea, între culturi, între religii, între știință și religie, între oameni, și care poate deschide altceva decît acest dialog de sus, care face ca în ciuda avansurilor tehnologice situația să rămînă aceeași. Dar nu-i un blestem!

Nu-i un blestem?

Din nou cred, ca și-n cazul României, s-a evocat, am citit, apropo de cartea pe care pe care ați citat-o, a lui Lucian Boia, în presă, cum este evocată ideea asta a blestemului, blestemului românesc de exemplu.

Blestemul istoric.

Blestemul istoric. Eu cred din nou că blestemul este o trăsătură a gândirii leneșe. Când nu înțelegem un lucru, îl punem pe seama unui factor irațional. Blestemul cui? Nu există cineva care să decidă să blesteme omenirea, sau țara cutare. Deci, în fond, din nou revenim la aceeași problemă a responsabilității, responsabilitate personală și colectivă. Prin dialog, marele lucru, și aici educația este crucială, ideea dialogului. Cum să confrunți reprezentări radicale, cum să confrunți subconștienturi mai ales? Domeniul subconștientului, prin definiție nu e rațional, adică nu apare la suprafață în limbaj. Deci e cu atât mai grav pentru că dacă noi acum, când vorbim, dialogăm, dar știu că noi dialogăm pentru că avem o experiență personală în spate, comună. În general, însă, când dialoghezi, în fond, monologhezi.

Sînt două monologuri.

Sînt două monologuri. De ce? Pentru că prejudecățile rămîn subconștiente orice se întîmplă. Singura soluție este scoaterea la suprafață a subconștientului. Psihanaliza a încercat s-o facă, dar este o dimensiune spirituală care este mult mai complicată decît ce face psihanaliza.

Și în această cultură a dialogului și în acest optimism al dumneavoastră care pe mine m-a cucerit în seara asta, se vede că sînteți o structură optimistă, cum vă imaginați, dacă vă imaginați, un nou proiect de civilizație? Sau un nou model de civilizație? Dumneavoastră ați vorbit despre asta, ați vorbit despre asta, unii dintre prietenii dumneavoastră intelectuali au făcut-o, de la Edgar Morin¹⁰ la alții, credeți că este posibil un nou model de civilizație, în virtutea a ceea ce tocmai spuneți?

Întîi precizez: nu sînt optimist. Sînt un pesimist-optimist, ceea ce-i cu totul diferit.

Ce înseamnă un pesimist-optimist?

Cred că lumea poate merge ușor spre distrugere, cu inconștiență, cu bucurie chiar. Deci, în sensul acesta sînt pesimist, pentru că lucrul asupra sinelui, cu sine însuși, este un lucru extrem de complicat, adică de lung, e o evoluție personală care nu poate fi cîștigată așa, în cîteva secunde. Deci, în sensul ăsta sînt pesimist. Cred că singurul lucru care poate trezi este o criză. Da. O criză serioasă, nu o minicriză și cred că sîntem astăzi în fața unei policrize multidimensionale, ecologice, demografice, militare, de concepție chiar, nimeni n-are nici o concepție în fond, sînt teorii, dar sînt teorii care nu se aplică în alte locuri. Deci, în situația asta când vorbim, Morin și eu, și cîțiva alții, de un nou proiect de civilizație, în primul rînd nu înseamnă omul nou.

Evident.

Omul nou s-a încercat și de legionari...

Și de dreapta, și de stînga...

...și de comuniști și n-a mers deloc, știm unde a dus. Este vorba de altceva, ceea ce numesc eu în *Manifestul transdisciplinarității*, „homo sui transcendentalis”, omul care se transcende pe el însuși, prin evoluție, evoluție personală. Acest nou proiect de civilizație despre care vorbim, nu este o rețetă magică, dar este o schimbare totală de mentalitate, o schimbare totală în relațiile între națiuni, între persoane, între state, care cere o regrupare totală, o renunțare în fond la egoism. Cine va renunța astăzi?

E posibilă?

E posibil în fața unei crize comune.

Poate că egoismul ne-a scos din peșteri în urmă cu milioane de ani.

E posibil dacă eu – egoist, cu tine, cu dumneavoastră – tot egoist, care vrem să supraviețuim, ce facem?

Ne împăcăm egoismele?

Ne împăcăm. Pentru că dacă există o criză globală, totală, și specialiștii spun că este dar n-o vedem, cifrele sînt clare, destul de clare¹¹...

Clare și ușor alarmante...

...foarte alarmante pentru că sînt în dezvoltare. Dacă există această criză, nimic nu o

poate stopa, decît o voință comună, planetară. Deci, în acest sens, un nou model de civilizație înseamnă o civilizație fundată pe negocierea cu ceea ce nu poate fi niciodată cunoscut. Aici este cred, cheia toleranței.

Explicați puțin, vă rog, ideea aceasta: negocierea cu ceea ce nu poate fi niciodată cunoscut.

În fond de unde vin toate egoismele, modelele, teoriile și așa mai departe? Din ideea că totul poate fi cunoscut. E suficient să știm bine un lucru, să-l definim bine, să avem toți parametrii sub control și vom obține miracolul dezvoltării economice în țara X, în țara Y și așa mai departe, nevăzînd că există această interacțiune de care vorbeam, o interacțiune globală care implică acel aleatoriu global.

Lebedele negre...

Lebăda neagră. Ar trebui ca oamenii să citească *Lebăda neagră*, da și multe alte cărți de genul ăsta, care sînt semnale de alarmă adresate tuturor. Nu-i vorba numai de politicieni, nu-i vorba numai de oameni care pot decide, e vorba de noi toți. Deci, acest nou sistem de civilizație, presupus, vedeți, din acea magică triadă: libertate, egalitate, fraternitate. Libertatea am încercat-o prin democrație, dar în multe țări este o democrație fără dimensiune spirituală. Din această cauză, paradoxal, democrația creează dependență, în alte locuri. E ca un fel de conservare globală, o lege de conservare globală. Bun. Egalitatea? Am încercat-o tot prin democrație și vedeam că sînt zone de inegalitate teribile. Peste tot. Chiar în țările subdezvoltate. Poate c-a mai rămas un lucru de încercat, care este fraternitatea. Ce înseamnă fraternitate? Nu înseamnă să decid că celălalt este fratele meu, ca-i semenul meu. Înseamnă să decid în fața unei dispariții comune că noi, într-adevăr sîntem aceiași. Aceiași. În China, în Statele Unite, Franța, în România. E foarte greu, pentru că sînt toate conflictele culturale, religioase, știu foarte bine lucrul ăsta, dar nu este atît de utopic pe cît pare, dacă luăm în considerare această posibilitate. În primul rînd această trezire comună la neliniște, la angoasă,

care e perceptibilă, dumneavoastră ați numit-o adineaori neîncredere, care e perceptibilă în Franța de asemenea, foarte clar. Francezii sînt foarte neîncrezători în destinul lor. Ciudat, pentru că totul merge relativ bine. Deci, prin această neîncredere, prin această angoasă, se poate deschide spre ideea unei fraternități. Să descoperim în sfîrșit că ființa umană este aceeași peste tot. Asta implică împărțirea, de exemplu, împărțirea bunurilor, nu în sensul comunist al cuvîntului. Nu în sensul de a crea zone de superdezvoltare, crezînd că toate celelalte vor fi zone de superdezvoltare. Asta este o naivitate cum realitatea o arată.

O utopie.

Mai rău decît o utopie, pentru că este prezentată în numele rațiunii. Care e rațiunea? Argumentul rațional este creșterea. Cum să fie creștere tot timpul? Ce înseamnă o creștere economică tot timpul? Asta ar însemna creșterea demografică, ca populația sporită să consume, nu se poate altfel. Dar dacă e creștere demografică, ea va distruge totul. Deci sînt lucruri în cerc vicios pentru că sînt îngemănate. Deci, în acest sens spun că acest proiect de civilizație poate fi fondat pe ideea transdisciplinară că realitatea este plastică. Cu alte cuvinte, că ea depinde de noi.

Cum o modelăm.

Exact. Adică o putem modela în două feluri, și aici intervine diferența. O putem modela prin intrarea ca într-un dans în mișcarea generală a realității, așa cum este ea. A doua manieră este perturbarea acestei mișcări prin dorința de dominație, prin dorința de putere, pe care o vedem manifestîndu-se peste tot. Sînt două lucruri opuse. Deci, e o schimbare radicală care nu privește o cultură sau alta, nu privește o religie sau alta, este într-adevăr o dimensiune transculturală, o dimensiune transreligioasă. Deci, cred că este necesar un simț minim de responsabilitate, pentru generațiile care urmează în acest secol, nu peste mii de ani, acum. Cîte imperii n-au dispărut? Cîte civilizații n-au dispărut? Am fost de curînd în Mexic. Am văzut, această minunată civilizație Maya, a dat minuni și în dome-

niul științei, și în domeniul artei, dar s-a prăbușit de pe o zi pe alta. A dispărut. Bineînțeles că se inventează tot felul de explicații post factum, dar în fond e vorba de o neconcordanță cu realitatea. Care a fost în cazul lor neconcordanța? Au crezut că dezvoltarea resurselor pământului poate fi împinsă la infinit. Nu se poate. Și au creat foamete și-au dispărut. Și cred că sîntem într-o situație similară. Deci, cu alte cuvinte este vorba de o responsabilitate pentru viitorul, cum se numește, sustenabil, care poate fi fundat pe această fraternitate, pe această idee a realității plastice, în sensul că noi nu fabricăm realitatea, dar intrăm totodată în această mișcare a realității.

Da. Frumos spus. Aș vrea să încheiem pe această concluzie pe care tocmai ați spus-o: am încercat libertatea, am încercat egalitatea, ne-a mai rămas să încercăm fraternitatea.

Domnule Basarab Nicolescu, vreau să vă spun că au trecut aproape două ore și nici nu știu cum a trecut timpul. Domnul Basarab Nicolescu vă invită la o lansare de carte în holul acestei frumoase instituții și la vizitarea expoziției lui Mircea Dumitrescu. Îi mulțumesc domnului director pentru această seară minunată, și permiteți-mi în final să fiu primul dintre cei care în această seară îl vor aplauda pe domnul Basarab Nicolescu. (Aplauze.)

Iar eu vă mulțumesc, domnule Cioroianu, ați dovedit că sînt istorici care pot depăși granițele lor disciplinare.

Din curiozitate.

Cred că și din interes de a înțelege istoria.

Permiteți-mi, de asemenea, să mulțumesc tuturor celor care sînt prezenți, știu că unii s-au deplasat nu numai din Ploiești dar și de departe, din Timișoara, din Cluj, din Iași, din Suceava, și le sînt foarte recunoscător, pentru că le-am simțit prezența în sală, prezență care m-a stimulat și inspirat.

Note:

* O primă și admirabilă transcriere a dezbaterii de la Ateneul Român a fost făcută de Doina Jela, căreia îi mulțumim și pe această cale. Notele în josul paginii îi aparțin în marea lor majoritate. Versiunea definitivă a fost realizată

de Basarab Nicolescu.

1. André Breton (1896-1966) poet suprarealist francez, strîns legat de pleiada de avangardiști români exilați la Paris evocați mai sus, autor al unor *Manifeste ale suprarealismului*, începînd din 1926, care au coagulat mișcarea suprarealistă.

2. Nicolas Gisin, *L'impensabile hasard, Non-location, téléportation et autres merveilles quantiques*, Odile Jacob, Science, 2012.

3. Nassim Nicholas Taleb, *Lebăda neagră, Impactul foarte puțin probabilului*, Curtea Veche, București, 2010, ediția a doua, adăugită.

4. Zbigniew Kazimierz Brzeziński (n. 1928, Varșovia, Polonia), om de științe politice american. Consilier național de securitate, al lui Jimmy Carter din 1977 pînă în 1981. Profesor de politică externă a SUA la Universitatea Johns-Hopkins din Baltimore, consilier la Centrul pentru studii politice și strategice (CSIS) din Washington D.C. și autor de cărți politice de specialitate. Consilier de politică externă a președintelui Barack Obama.

5. Basarab Nicolescu, *From Modernity to Cosmodernity – Science, Culture, and Spirituality*, State University of New York (SUNY) Press, New York, 2013 (în curs de publicare).

6. Basarab Nicolescu, *Noi particula și lumea*, Junimea, Iași, 2007.

7. Margaret Thatcher, născută în 1925, a decedat în 8 aprilie 2013. A fost, din 1979 pînă în 1990, prim-ministru al Regatului Unit al Marii Britanii.

8. Vintilă Horia (1915 - 1992), singurul scriitor român care a obținut Premiul Goncourt. Autor al unui număr impresionant de romane scrise în limba franceză. După cîțiva ani petrecuți în Franța, se instalează în 1964 în Spania. A citi Pompiliu Crăciunescu, *Vintilă Horia – Transliteratură și Realitate*, Curtea Veche, București, 2011.

9. Mircea Cantor, artist născut în 1977, în România, rezident în Franța și urmînd într-un mod extrem de original tradiția instituită de Marcel Duchamp, a artei constituite din obiecte ready-made, utilizînd tehnici video, sculptură, instalații, etc., cu lucrări prezente în marile galerii ale lumii, a deschis în aprilie 2013, la MNAC din București, o expoziție care poate fi văzută vreme de un an.

10. Edgar Morin (n. 1921) filosof și antropolog francez, a cărui gîndire îmbină științele umaniste, cu cibernetica, teoria sistemelor, teoria informațională. A fondat reviste, grupuri de reflecție și institute de cercetare pe teme aflate la granița disciplinelor umaniste și științifice. Cartea sa, de o importanță fundamentală, *Civilizație și barbarie* (2005), împărtășește îngrijorările acestui dialog.

11. P. R. Ehrlich et A. H. Ehrlich, "Can a collapse of global civilization be avoided?", Proc. R. Soc. B 280: 20122845, 2012 – a vedea

<http://dx.doi.org/10.1098/rspb.2012.2845>